

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
FILOZÓFIA INTÉZET

**1994: A SEBESSÉG POLITIKÁJA ÉS A
KIBERNETIKA NOMÁDJAI**

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

Készítette:
BOZSÓ CSANÁD
Témavezető:
SUTYÁK TIBOR

2024. 11. 08.

Gilles Deleuze és Félix Guattari közösen írt filozófiája sokrétű, sokszor nehezen kibogozható, és az olvasó értelmezőkészségére hagyatkozik. Mivel ők ketten különböző gondolati síkról érkeztek, gondolkodásuk összeütközése nem egyszer metaforába vész, szózivatarkba torkoll, vagy egyszerűen az érthetlenség határait súrolja, mégis van mögötte egy végtelenül érdekes, a megszokott sémától teljesen elkülönülő gondolati rendszer. Ebben az írásban célom egyrészt alapot biztosítani e sokágú és szervezetlen rengetegnek a megértéséhez, vagy legalábbis megpróbálni azt. Másrészt viszont, amennyiben ezt az alapot lehelyeztem, a kettejük közös írásai nyomán kifejlődött kortárs politikafilozófia gondolatairól, és annak egy szintén nagy diverzitásnak örvendő ágáról, az akceleracionizmusról beszélnék.

Mindennek alapjául a két kötetes Kapitalizmus és Skizofrénia szolgál, melyben a két író közösen erős pszichoanalízis-kritikát gyakorol és antikapitalista politikai eszméket fejtenek ki. A két könyv együtt a nyugati gondolkodás számára az 1970' években teljesen újnak számító gondolkodási trenddel áll elő (ezt Michel Foucault már az *Anti-Oedipus* bevezetésében is így látta).¹ Kezdeként erről a gondolkodási trendről szeretnék beszélni, és ennek a nyugati gondolkodástól és politikától való elkülönüléséről.

Ahhoz viszont, hogy Deleuze és Guattari politikai gondolkodásához eljussunk, különféle tarka neologizmusokkal kell dolgoznunk, melyeket legjobb képességeim szerint megpróbáltam rendszerezni és elkülöníteni egyfajta kétpólusú elválasztásba.² Ugyan nem tartom úgy, hogy ez a két pólus elkülönülne egymástól, hiszen funkcióik egybekötik a két oldalt, mégis oppozícióban helyezkednek el minden téren, vagy legalábbis megosztják a teret. Amennyiben viszont ezt az elválasztást szeretnénk taglalni, szükségünk lesz arra, hogy köteléket találjunk a két oldalon elhelyezkedő minősítések és gondolatok között, hiszen másként érthetetlen marad számunkra az összes terminus, amelyet bemutatni tervezek. Ennek az elválasztásnak a megértését szerintem a legegyszerűbben a *Thousand plateaus* első fennsíkjának (könyvüket fennsíkokba osztották fejezetek helyett, részben esztétikai, részben teoretikus okokból)³ vezérgondolata, a rizóma adja számunkra.

A rizóma nem mint egy gondolkodási modell, hanem inkább mint egy gondolkodási formát reprezentáló kép jelenik meg számunkra, mely szöges ellentétben van egy modellel. Ez a modell név szerint az arboreszcens volna, ellentétünk tehát a rizomatikus/arboreszcens. Ahhoz, hogy a rizómát egyszerűbben képesek legyünk definiálni, az arboreszcenssel kell

¹ Gilles Deleuze & Félix Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Transl. by Robert Hurley, Mark Seem & Helen R. Lane. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2000, XI-XIV.

² Uo. 366-371.

³ Gilles Deleuze & Félix Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Transl. by Brian Massumi. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2005, XIV.

kezdenünk. Ugyan a szó maga kissé idegenül hangzik, mégis egyszerű jelentést képvisel, a lombkorona modelljéről van itt szó, mely a könyv maradékában folyamatosan felcserélhetően használatos lesz a nyugati gondolkodás és politika alatt megbúvó struktúra működési elvével. Hogy mire is gondolunk itt? Az arboreszcens modell úgy jelenik meg számunkra, bármilyen gondolatnak, társadalmi csoportnak, vagy akár politikai mozgalomnak a leírásában is használjuk, mint egy öreg fa. A föld alatt vaskos gyökerek kapaszkodnak meg, melyekből továbbmegyünk a törzsére, majd még tovább a koronára, ahol látjuk ágait, azokon leveleit. Mindezek az adott összetételen belüli rétegeket képviselik, tehát az összetételt magát tovább bontjuk. Az ezek közti kapcsolat legtöbbször egyrészt időbeli linearitás (a gyökértől a lombig sorjában), másrészt hierarchikus függés (minél fentebb haladunk a fán, annál nagyobb fontosságot tulajdonítunk az adott elkülönülő részletnek).⁴ Így határozható meg az a kép, amellyel gondolkodásuk szembenáll, ide sorolhatjuk a kritikájuk legtöbb tárgyát, példának okáért természetesen a nyugati filozófiai gondolkodás folyamát, és a nyugati, kapitalizmus által vezérelt világrendet, valamint az abban elhelyezkedő imperialista és kolonialista struktúrákat.

Amennyiben az arboreszcens koncepcióját értjük, értelmezhetjük a rizomatikus koncepcióját is, ellenpólusként. A rizóma, azaz gyöktörzs, kevésbé modellszerű, ahogy azt a legtöbb későbbi gondolatban észre fogjuk venni. A Deleuze-Guattari vonalon mozgó gondolkodók nem feltétlen szervezett és elkülönült részekre osztott módon osztják meg a teóriájukat, bár erről később részletesebben tudok beszélni. A gyöktörzs szintén a föld alatt indul, mint a fa gyökerei, ám ez nem emelkedik onnan felfelé, hanem magából számtalan gyökeret enged, melyek ugyanazon rétegben elkezdenek nőni, egyre csak nőni kifelé. A kép sugallata egy adott rétegben a végtelen tér elfoglalása (melyre más, kevésbé hatásos metaforát is használnak, mint a víz kis csermelyekben való mozgása) volna, tehát egy folyamatosan gyarapodó gondolati síkot kell elképzelnünk. Mivel minden egy rétegben csatlakozik egymáshoz, ezért a lombkoronához hasonló hierarchiáról a részletek között nem beszélhetünk, és mivel a gyöktörzs különböző, abból kifelé ágazó gyökereit nem különítjük el más részletként, rész-tárgyakról sem beszélhetünk. A rizóma egy nagy egész, melyben minden egyenlő mértéket és fontosságot foglal el, és minden egyes része kapcsolódik, egyenes ágon, minden másik részéhez.⁵

Mielőtt részletezném a rizomatikus és arboreszcens szétválasztásával jelölt két pólust és azoknak fontosabb terminusait, fontos kitérnem arra is, hogy a könyvekben taglalt

⁴ Uo. 7-12.

⁵ Uo. 15-17.

gondolkodási procedúrát hogyan lehetne egyértelműsíteni. Szerencsénkre erre is van egy distinkció, amely magyarázatként szolgál. Az arboreszcens oldalával azonosuló gondolati síkot mozgásként definiálják, míg a rizomatikus oldalét sebességként. Mindez magában ugyan még semmit nem jelent, de amennyiben pontok és vonalak segítségével ezeket is leképezzük, érthetőbbé válnak. A mozgást egy adott A és B pont között húzódó vonalként kell elképzelnünk, melynek van egy kiindulópontja az A formájában és egy végpontja a B formájában, tehát egy teljesen zárt „áramkör”, ha fogalmazhatunk így. Egy ilyen gondolat nem kapcsolódik semmihez, amely nem esik az útjába, nem foglal magában semmit, amely nem valamilyen módon az A és B pont közé szorult gondolat.

A sebesség az, viszont, amely sokkal gyakrabban emlegetett, és nagyobb primátust élvez ezeknek a könyveknek a gondolati síkján, hiszen ahogy azt említettem, mindkét könyv próbál efelé a pólus felé mozdítani minket olvasókat. A sebesség annyiban tér el a mozgástól, hogy ugyan a pontok és a vonal a leképezésünkben továbbra is jelen van, mégsem ugyanabban a rendben. A pontok nem két végét képviselik a vonalnak, a vonal mindössze elhalad bizonyos A, B, C és más pontok fölött, a vonalnak nincsen, mint olyan, eleje és vége, egy teljesen végtelen mozgásról van itt szó. A sebességet ugyan úgy definiálják, mint valami, ami egy irányba halad folyamatosan, és csakis a sebességének változása okozhat tényleges változást, mégis annyi különböző irányt és irányzatot adnak, hogy nehéz lecsökkenteni témáink számát vele kapcsolatban. A sebességre és annak politikafilozófiai kihatásaira később fogok visszatérni, ugyanezzel a leképezéssel együtt.⁶

A gondolati síkon maradva, szükségünk van még arra is, hogy a deterritorializációs folyamatot megpróbáljuk definiálni, hiszen a két pólus közti mozgást majdnem mindig ennek a folyamatnak a megemlékezésével magyarázzák, és ez a politikafilozófiai írásokra is hatással van. Ha már a pontok és vonalak sokaságával foglalkoztunk, maradjunk a sík területnél. A terület számunkra jelen pillanatban jelképezhet bármilyen társadalmi megmozdulást, összetételt, akár szintiszta absztrakt koncepciót, amelyet képesek vagyunk valamilyen formában definiálni. Ez a definíció maga annak az általunk elképzelt dolognak a területe, vagy legalábbis ezt a területet foglalja el a definíció. A deterritorializáció fogalma tehát ennek a területnek egy megtörése, ezen terület határainak áthágása vagy akár szétzúzása. Amennyiben valami deterritorializál, az megszűnik funkcionálni abban a formában, amelyben számunkra ismeretes volt. Természetesen a Deleuze-Guattari által felvázolt relatív deterritorializációs folyamathoz tartozik egy reterritorializáció is, amely az adott területen

⁶ Uo. 8.

áthágott meghatározottságnak az új területre találása. Ez lehet visszakényszerülés abba, amiből menekült a koncepció, lehet újratermelése ugyanannak a koncepciónak, vagy egy teljesen új formában újra struktúrába öntött gondolat.⁷

Ahogy azt már a rizomatikus és arboreszcens ellentétében is tárgyaltam, itt újfent szó van egyfajta ellentétről a struktúra és hierarchia, valamint a szervezetlenség és változás között. A deterritorializáció tehát számunkra mindössze egy folyamat, amely képviseli a rizómát, szétszedi a struktúrát a koncepciókban, és azokat szintiszta anyagi síkra mozdtítja, amíg a reterritorializáció vissza nem szervezi őket egy rendezett, strukturális egészbe.

Most tartunk ott, hogy értjük a képét a két pólusnak, értjük mi alapján funkcionálnak, és azt is értjük, legalábbis részben (később tisztábbá válik), hogy miként mozgunk mi magunk a két pólus között, de- és reterritorializációkkal, tehát beszélhetünk a két pólus ellentétének politikai kihatásáról. Az egyik legfontosabb kifejezés számomra Deleuze-Guattari politikaelgondolásában a nomád koncepciója, mely több módon jelenik meg, mind történelmi, mind absztrakt módon⁸, ám számunkra jelen pillanatban a fontossága egy ellentéppárra összpontosul. A nomád főként két ellentétes pólus kontextusában jelenik meg a *Thousand plateaus* különböző részleteiben, az egyik ellenpólusa a telepes, a másik pedig maga az Állam koncepciója. Ezek közül a másodikkal szeretnék foglalkozni, ehhez viszont beszélnünk kell az Államról magáról, majd a nomádokról is.

Az Állam folyamatosan visszatérő eleme a két könyv gondolatmenetének, több különböző szinten kerül elő, és majdnem minden egyes későbbi koncepcióra kihatással van. Amikor az *Urstaat* koncepcióját taglalják, mint az eredeti, csodálatra méltó, semmiből kiemelkedő Államot, mely megpecsételi a jövő sorsát, már akkor is egy hierarchikus struktúráról van szó, mely önmagának aláveti a szabadon futó teret és népet.⁹ Az Állam maga az arboreszcens modell, mely örök antagonistaként van jelen mindkét könyvben. A struktúra, amely az államforma köré épül, mindig egyfajta középen tornyosuló hierarchia, mely köré épülnek az egyre kevesebb joggal és lehetőséggel rendelkező ágak. Az államforma különböző stádiumai számunkra történetileg mutathatók be a legegyszerűbben, még ha Deleuze-Guattari nem is gondolják feltétlenül ezt egy lineáris folytonosságnak. Úgy tartják, az államforma bármelyik stádiuma képes lett volna megjeleníteni a történelem bármelyik pillanatában, ám számunkra mégis egymásra épülnek ezek a különböző formák. A három, melyet kiemelnek, az Állam mint a Föld teste, a Despota teste, majd a Tőke teste, melyekben az adott test volt az

⁷ Uo. 503-505, 508-510.

⁸ Uo. 23.

⁹ Deleuze & Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 217-222.

Állam definitív középpontja.¹⁰ Hívják ezeket territoriális, feudális és kapitalista államnak is. A három test mindegyike a maga különböző problematikáját mutatja fel az Állam és annak opponensei közt. A legkönnyebben talán úgy tudjuk demonstrálni az egyre erősödő társadalmi kihatást és a hatalmasodó kontrollt, amellyel az államforma rendelkezik a nép fölött, ha először is tisztázzuk, legalább érintőlegesen, Deleuze-Guattari metafizikai álláspontját.

Mindkét könyv, sőt, az azokra alapozott művek is egy nagyon fontos pontban hasonlóak, mégpedig abban, hogy erősen materialista és antiplatónikus metafizikai nézetek jellemzik őket. Mint azt már korábban említettem, Deleuze-Guattari gondolatainak egy nagy része a pszichoanalízis filozófiájára épül, azon belül is erős rájuk Jacques Lacan hatása. A tudattalanról alkotott nézeteik szerint mindannyian egy termelési sor részei vagyunk, mindannyian gépezetként funkcionálunk. Ez a gondolat elrettentő a legtöbb baloldali politikai teória számára, hiszen alapvetően dehumanizáló olvasata van, mely szerint az ember nem más, mint egy termelőegység, ámde itt ez mégsem az elidegenedés következménye, mint inkább újfent egy absztrakt leképezése a gondolkodásuknak. A tudattalan, mint egyetlen, önazonos sík, melyben az összes ember képviseli a saját pontját, kitermeli a saját vágyait, a saját egzisztenciáját, mintha a tudat maga egy óriási gyár volna, melynek mindannyian fogaskerekei vagyunk.¹¹ Erre még visszatérek, de mielőtt elkalandozna gondolatunk, szeretném visszaterelni mindezt a korábban tárgyalt Államra.

Az Állam három említett formája, mint a három test, mind különböző kapcsolatba helyezik az embert és a gépezetet. Amennyiben a gépi lét az államforma számára nem más, mint egy felhasználható termelési alap, melynek az ember is mindössze csak része, az nem a vágyat termeli ki az ember számára, hanem mindössze ugyanazt az elvárt tőkét, melyet az ember is képvisel az Állam számára. A territoriális államforma az ember kezébe adta az eszközöket, azokat hozzárendelte az Államhoz mint egy gépezethez magához, tehát mind az eszközt, mind az embert egy nagyobb masinéria részeiként kezeli, mellyel munkássá, fogaskerékké változtatja őket. Az ember megszűnik a saját gépezete lenni és egy nála nagyobb, nem az ő érdekeiért dolgozó termelési folyamat részévé válik, melyben a hierarchia legmagasabb fokának dolgozik, annak termel.¹²

Itt jön be a képbe az egyik legfontosabb kérdése a gondolatmenetünknek, melyet több formában szeretnék felvázolni, az Államnak való ellenállás és annak formái. Tárgyalni fogom a külső ellenállást, majd a belsőt, mindkettő problémáit, majd végül a lehetséges

¹⁰ Uo. 32-34.

¹¹ Uo. 1-16.

¹² Deleuze & Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 427-437.

megoldásunkat a dolgozat problémájára. Első sorban természetesen az időben is legkorábbi válasszal kell kezdenünk, mely a külső ellenállás.

Ahogy azt már felvázoltam, az Állam maga óriási gépezetként jelenik meg számunkra, mely az embereket csak mint önmaga része használja ki, ám a territoriális és despotikus államok még csak adott időben és térben léteznek az ember számára, tehát rendelkeznek egy véges térrel, melyben támadhatóak. Itt jön be a képbe a nomád. A nomádokkal kapcsolatban Deleuze-Guattari rengeteg különböző, mind történelmi, mind tudományos, mind absztrakt témát hoznak fel, de ami a legfontosabb számunkra, újfent annyi, hogy képviselnek egy alternatív pólust az államformával szemben. Míg az Állam a történelem folyamatos haladása, a nomádok a rizómát, a sebességet testesítik meg, amely kívülről érkezik és elpusztítja az Államot magát. A nomádok találmányának gondolják a háborút, mint egy háború-gépezet, melynek eredeti formája nem egy institúció volt, eredeti célja nem magának a háborúnak a folyamatossá tétele, hanem mindössze keresztülvágni az Állam magasra húzott falain, lebontani a hierarchiát és a rétegeket, újra egy szintre hozni az embert, a földet és a társadalmat.¹³ A nomádokat, mint sztyeppén lovagló harcosokat írják le, akik mindig sík, kies pusztákon és tereken lovagolnak, míg az Államot, mint magasra nyúló, tornyosuló teret, a kettő oppozícióját pedig folyamatos ellentétként.

A nomádokkal kapcsolatos és az egyik legfontosabb gondolat az Állam felépítésében az elfogás koncepciója, az Állam mint elfogó apparátus, mely képes a magával ellentétes dolgokat önmagáévá tenni, saját szolgálatába állítani. Ennek az egyik formája volt, amit az államforma gépies működéséről mondtunk, ám az erről szóló fennsíkban több különböző társadalmi megjelenését is taglalják ennek a funkciónak. Beszélnek a földbérlet megjelenéséről, mint a föld területté alakulása, szegmentálása, abból haszontermelés, beszélnek ezen kívül magáról a pénzről, mint a cserekereskedelem hasonszórú szegmentálása.¹⁴ De az elfogás legfontosabb haszna az Állam számára a háború megkaparintása a nomádoktól. Az első az Állam ellen fordított háború gépezet óta minden próbálkozással egyre tökéletesebbé válik az Állam kapacitása a háborúzásra, amely cserébe egyre inkább a haszon termelésének eszközévé válik.¹⁵ A nomádok offenzívája hadsereggé, emberi értéktöbbletté válik, az egyszerű hadakozás abszolút háborúkká, melyeknek célja nem más, mint az Állam emelkedése, mind uralt területben, mind tőkében, míg végül a terület elfogy, és a háború már csakis a haszonért vívható, a külső ellenállást pedig tökéletesen

¹³ Uo. 351-356.

¹⁴ Uo. 437-448.

¹⁵ Uo. 229-230.

ellehetetlenítik. Így válnak tehát Deleuze-Guattari nomádjai elavulttá és ócskává az Állam szemei előtt.

Mindez jelen van már a Kapitalizmus és Skizofrénia lapjain is, egyértelműen ők maguk is látják, hogy a külső ellenállás, mint olyan, nem opció. Sőt, erről egyik számomra legfontosabb passzusuk szól: „Nem mondható, hogy az összes modern Állam izomorf a kapitalista axiómával kapcsolatosan, olyan mértékig, hogy a különbségek a demokrata, totalitárius, liberális vagy türannikus Államok közt mindössze konkrét változóktól függenek, és ezen változók világszintű elosztásán, mely mindig későbbi kiigazodáson megy át? Még az úgynevezett szocialista Államok is izomorfok, hiszen mindössze egy világpiac van, a kapitalista világpiac.”¹⁶ Amit itt láthatunk, nem más, mint a tőke testében, a korunkat végtelen mértékben definiáló kapitalista államban élő probléma. Hogyan álljon ellen a forradalmár valaminek, hogyan legyen a külső, a másik, valami olyan számára, amely a tér minden egyes porcikáját felöleli? Amennyiben igazat adunk ennek az idézetnek, nincs az a külső forradalom, mely sikert arathatna a kapitalista rend felett, hiszen minden ilyen mozgalom, minden ilyen próbálkozás már a kapitalizmus axiómáján belül indul el, annak határain belül mozog.

A két pólus egyik szintén fontos eleme a tér formái, a sima és barázdált tér. A sima tér a fizikai valóságunk rizomatikus elosztása, a sztyeppét, a tengert, az eget gondolják sima tereknek, és az Állam és nyugati gondolkodás logikai elosztásait a barázdált térnek. A város, az ország, a határok, valamint a sima terek törvények szerinti navigálása (legyen az akár a különböző utak a tengeren keresztül, vagy a légiközlekedés stb.) mind a tér barázdálása. Talán ez nem tűnhet így hirtelen ideillő témának, mégis azt szeretném vele ábrázolni, hogy a nomádok elavulása és a külső ellenállás lehetetlensége tulajdonképpen egy új korszakot hozott magával, ahol lassan, de biztosan az Állam megpróbál minden sima teret eltüntetni. A nomádok ezen sima tereken mozogtak, ahogy azt már tárgyaltuk, nem pontok közt, hanem végtelenül, ámde az Állam számára a telepések lesznek a fontosabb elem. A város felemészti a természet síkságait és monolitikus, barázdált területeket teremt, egyre nagyobb és nagyobb, míg a kapitalizmus határai körülölelik a számunkra elérhető világot, majd azon is túlnyúlnak.¹⁷

A Kapitalizmus és Skizofrénia alternatívája a külső ellenállásra egy újfajta nomád gondolkodás, a kreatív, teremtő cselekedet, amelyet többször „új világok megteremtéseként”

¹⁶ Uo. 435-437.

¹⁷ Uo. 362-373, 478-482.

írnak le.¹⁸ Ezzel kapcsolatban viszont vissza kell térnünk a két pólusunkhoz, illetve annak egy újabb meghatározásához. Első sorban a moláris és molekuláris elválasztásáról szeretnék szót ejteni, hiszen korunk antikapitalista törekvéseinek tisztában kell lennie a molekuláris ellenállással, legalább felületesen. Molárisnak hívunk minden olyan csoportosulást, mozgalmat, összetételt, mely számunkra látható, kézzel fogható módon jelenik meg világunkban, s melynek hatásait, formáját képesek vagyunk definiálni. Tehát ilyen téren molárisnak hívhatjuk minden egyes társadalmi csoportosulást, kormányzási egységet és hasonló szerveződés teljességgel szervezett részeit. A molekuláris ezzel ellenben a molárison belül működő procedúrák sokasága, melyeket a társadalmi szövet mögött működő, azt informáló procedúrákként jellemeznek. Tehát minden egyes társadalmi, emberi összetételnek megvan a maga moláris és molekuláris oldala, az egyik informálja a másikat.¹⁹

Mielőtt tovább léphetnénk a második ágra, melyről újonnan szükséges beszélnünk, szeretném a moláris és molekuláris ellentétét visszacsatolni a két pólushoz, hogy kötődésük az általunk tárgyalt témához egyértelműbbé váljék. Ahogy azt már tárgyaltuk, a nomádok kívülről megjelenő, háború-gépezettel felfegyverkezett támadása az Állam ellen egy külső ellenállás, teljesen az Állam határain túlról érkezik, nem válik azzal eggyé, csakis annak pusztulása felé irányítja erőforrásait. Ilyen téren ezt leírhatjuk egy moláris forradalomként, mely adekvát jelző volna a történelemben előforduló forradalmak sokaságára is. Célja vagy kívülről érkezik, vagy egy külső alternatívát próbál kreálni az Állam szervezett struktúrája ellen. De, mint azt szintén említettük, az ilyesfajta külső ellenállás már az elképzelhetetlen ötletek sorát tarkítja, tehát a fókuszunk át kell, hogy térjen a molekuláris forradalomra, a belső ellenállásra.

Ugyan a molekuláris forradalmár koncepciója Guattari egy egész saját művében taglalt és átfogalmazott dolog, számunkra mégis csak olyan téren hasznos, hogy látjuk, a nomád külső munkáját belül is folytatnia kell egy ellenállónak. Ez a belülről fakadó, rizomatikus forradalmár elvezethet minket az *Anti-Oedipus* egyik fontos ágához a két pólus leírásában, mely pedig a neurotikus/fasiszta és a skizofrén közti elválasztás.

Talán a legegyszerűbb mód, ahogy jelenleg definiálni tudnám ezen esszé keretei között a skizofrént és a neurotikust, az az Állam keretei között megjelenő nomád és Állampárti volna. Ezt természetesen részleteznem kell. A skizofrénia és neurózis szintén a pszichoanalízis szótárából merített kifejezések, ám számunkra jelen pillanatban természetesen nem a diagnosztizált mentális másság kifejezéseiként, hanem társadalmi funkciók jelzőiként

¹⁸ Deleuze & Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 320-322.

¹⁹ Deleuze & Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 33.

használatosak. A neurotikus úgy jelenik meg számunkra, mint az arboreszcens képviselője a kortárs államforma keretei között, egy struktúra-orientált, hierarchiában működő, szabályokat, törvényeket, axiómákat erőszakkal és kényszerrel bevezető személy. Nem véletlen, hogy a fasizmust egyenlővé teszik a neurózis politikájával, felcserélhetően használják a neurotikus és fasiszta kifejezéseket többször is. A fasizmus számunkra itt nem feltétlenül mint a szigorúan definiált politikatörténeteszek által használt kifejezés jelenik meg, hanem inkább mint egy ideológiai beállítottság. Az a beállítottság, mely a fókusz száz százalékosan a rációra, a határértékekre, a konzerválásra, a *status quo* betartására és megszigorítására helyezi. Ezzel állítjuk ellentétbe tehát a skizofrént, valamint az azzal társított kifejezést, mely nem más, mint a forradalmár. A skizofrénia ezekben a könyvekben számunkra a határok megtörésén, a ráció és értelem primátusának leradírozásán és a hierarchikus ranglétra megszüntetésén dolgozó forradalmi gondolkodók, tehát mindazok, akik inkább egy ligába helyezik magukat a deterritorializáció folyamatával, mint a reterritorializációéval.²⁰ Természetesen ez sem ennyire egyértelmű és fekete-fehér, hiszen a de- és reterritorializáció mindig egymásra utalt funkciók Deleuze-Guattari szerint, de azt legalább megértjük, hogy míg a kapitalista világrend jelen van, addig mindenképp létezni fognak a terület szűkítésének, a falak meghúzásának, a szabályok szigorításának és a jogok csökkentésének proponensei, és ellentétjeik is.

Viszont, ha már a kategóriákról magáról szót ejtettünk, beszélnünk kell arról is, hogy tulajdonképpen miben válik láthatóvá ez a társadalmi ellenállás, mi az, amit molekuláris ellenállásnak hívhatunk Deleuze-Guattari szerint. Érdekes módon, az egyik legismertebb terminus, melyet mindkét kötetben rengetegszer felhasználnak, és értelmezését különböző kontextusokban teljesen másként adják meg, a szervek nélküli test, tökéletes bevezetés ebbe a kérdésbe. Hiszen ez a kifejezés nem másból, mint Antonin Artaud írásából eredeztethető, aki az egyike azoknak a modernkori művészeknek, akiket a korunk ellenállóinak tartanak.²¹ A *Thousand plateaus* több passzusában is elhangzik, hogy miként képes az ember ellenállásba fogni, a ráhelyezett béklyókat és a köré helyezett határokat megtörni és a vágyai és szenvedélyei szerint, azokért élni, azokat termelni. A szenvedélyes és szabad, határok nélküli, végtelen élet, mintha válasszal szolgálna arra, hogy mit is jelent Deleuze-Guattari számára az ellenállás, és mi az, amit ellehetetlenít a kapitalista Állam ránk helyezett nyomása.²²

²⁰ Nick Land: „Making it with Death: Remarks on Thanatos and Desiring-Production”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012, 277-278.

²¹ Antonin Artaud: *To Have Done With the Judgment of God*. Transl. by Clayton Eshleman. Interneten: <https://www.surrealism-plays.com/Artaud.html> (Utolsó letöltés: 2024-11-04).

²² Deleuze & Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 4-7.

Azt, hogy elérjük ezt a fajta szabadságot, a *How Do You Make Yourself a Body Without Organs?* fennsíkban taglalják részletesen, melyben a kapitalista világ különböző ellenállói úgy jelennek meg számunkra, mint a művészet, a drog és a fétis követői.²³ Természetesen a jóhiszemű átlagember mindezt talán eltúlzott példának vehetné, de nem más ez, mint a kapitalista normarendszer megtörése. Mindaz, amiben a tiszta vágy és szenvedély kifejeződése termelődik, nem más, mint az a fajta törekvés, mellyel megmutathatja az ellenálló a világnak, ő képes volt kitörni a ráhelyezett nyomás alól, és talán, aki ezt látja, szintén képes lehet erre. Példaként főként a művészetet használják fel (melyről több okból szó lesz még) ők és a későbbiek is, tehát Artaud mellett felhozható példa a sokat említett Burroughs, vagy akár a későbbi teoretikus, Nick Land által használt Georg Trakl is.²⁴ Az ő művészetüket elemzik, ezekben találják meg azokat a szálakat, melyeket utána filozófiaként próbálnak tárgyalni. Megjelenik bennük a drog, a fétis, a család megszűnése, és más hasonló, Deleuze és Guattari filozófiájával együtt emlegethető tematika, tehát képesek azt mondani, hogy ebben a művészetben jelen van egyfajta absztrakt ellenállás a kapitalista világrend ellen.²⁵

Mielőtt tovább haladnánk más koncepciókra és további írásokra, fontos szerintem összegeznünk mindazt, amit eddig megértettünk. Deleuze és Guattari politikafilozófiája tehát két egymástól függő, mégis egymástól teljesen elkülönülő pólus között mozog, ahogy azt ők maguk is leírják, úgy, mint egy két egyenes pózna közé kötött gumiszalag. Néha az egyik oldal felé mozog erősebben, néha a másik felé, de mégis mindig a kettő közé szorul ez a végtelen mozgás.²⁶ Amint azt próbáltam eddig illusztrálni, az egyik pólus minden esetben a határok meghúzásán, a másik mindig a határok megtörésén dolgozik. Azt is láthattuk, hogy a határok megtörése jelen esetben egy érték-kiegyenlítéssel járna, hiszen a belső határokat, melyek a társadalmon belüli értéket rendszerezik és szervezik alá- és fölérendeltségbe, szintén eltörölnék a kapitalizmusnak ténylegesen ellenálló felek. Ezen kívül azt is megpróbáltam illusztrálni, hogy a kapitalizmus elleni külső ellenállás azért működésképtelen, mert amennyiben szerveződésbe kerül, a világszinten funkcionáló kapitalista szerveződés határai közé kerül egyben. Természetesen ez alatt azt értjük, hogy egy külső forradalmi szerveződés, mely államformába tömörül, képtelen az Államot mint koncepciót eltörölni, hiszen maga is részévé válik annak, amit el akart eleinte pusztítani.

²³ Deleuze & Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 150-153.

²⁴ Land: „Spirit and Teeth”, in: *Fanged Noumena*. 179-189.

²⁵ Deleuze & Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 132-137.

²⁶ Deleuze & Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 40-41.

Ahhoz, hogy a Kapitalizmus és Skizofrénia után íródott művekről is szót ejthessünk, megpróbálnék még részletezni két, számomra azokhoz elengedhetetlen koncepcionális elemet. Egyrészt, szeretnék beszélni a Deleuze-Guattari által kiötlött állattá-válás koncepciójáról, majd érintőlegesen a kisebbség koncepciójáról, hiszen szerintem Land írásai ezek nélkül sokkal kevésbé értelmezhetőek, valamint úgy érzem, hozzájárulnak ahhoz is, hogy a két pólust még egy módon megpróbálhassuk értelmezni, valamint az ellenállás két külön formájának is adunk velük egy új leképezést.

Az állattá-válás hosszasan elemzett koncepció a *Thousand plateaus* különböző részleteiben, melyet több módon is értelmeznünk kell. Egyrészt, fontos az azzá-válás, az alakulás értelmezése. Deleuze-Guattari számára ez is ugyanúgy rizomatikus folyamat, mint az ellenállás bármelyik eddigi alapvetése, az azzá-válás nem egy A identitásból B identitássá alakulás, melynek eleje és vége van, hanem egy folyamatos változás, egy másik társadalmi pozíció és funkció felvétele, melyet egy adott szituáció enged az egyed számára. Az állattá-válás két leggyakrabban elemzett állati funkciója a farkas és a patkány²⁷, melyek Freud hagyatéka, itt viszont mást jelentenek számunkra, mint a pszichoanalízisben.²⁸ Erről a belső ellenállás további taglalásánál szeretnék szót ejteni. Viszont úgy érzem, még két dolgot fontos megemlítenünk, egyrészt a példát, melyet Deleuze-Guattari adnak számunkra az azzá-válásról, mely a rizómát is újfent értelmezhetőbbé teszi, másrészt pedig a folyamatot, melynek része az állattá-válás is. A példánk itt a darázs és az orchidea reprodukciós folyamatának összefonódása. Ugyan genetikailag semmi közük nincs egymáshoz, és ugyan nem beszélhetünk semmiféle összekapcsolódásról és mutáns darázs-orchideáról, mégis elengedhetetlenek egymás számára. A darázs és orchidea deterritorializálódnak, majd egymást teszik újra pályára, egymást reterritoralizálják (természetesen ez alatt az orchidea pollen darázs által végbe vitt útját értjük), amikor összekapcsolódnak az orchidea újratermelése folyamán. Egy számára külső térből húz be egy szereplőt az orchidea, egy számára idegen térbe lép a darázs, de a funkció mégis mindkettő részévé válik, egymás folyamatos alakulását és újratermelését teszik lehetővé ezzel. Ez tehát a darázs orchideává-válása és az orchidea darázsszá-válása, egy rizomatikus funkció, melyben a kettő egy szinten van és egymásért működnek ezen a módon.²⁹

Ezen kívül még fontos megemlíteni, hogy az azzá-válás nem csak az állati motívumban jelenik meg, hanem több különböző formája van, amely rávezet minket a

²⁷ Uo. 233.

²⁸ Uo. 30-32.

²⁹ Uo. 10-12.

következő témánkra, a filozófiai „kisebbség” fogalmára majd. Az állattá-válás egy hosszas alakulási sorozat része, melyben megjelenik több különböző koncepció, a növé-válás, a molekuláris-sá-válás, a felfoghatatlanná-válás. Ezek is mind absztrakt kifejezések, melyekre a könyvek nem adnak számunkra kiforrott magyarázatot, mégis megpróbálkoznék ezek értelmezésével, legalábbis a számunkra fontos téma keretei között. Ahogy azt már említettem, az azzá-válás nem egy fizikai vagy mentális átalakulásnak a teljesjogú folyamata, csakis egy adott pozíció vagy funkció átvétele egy számunkra idegen másiktól. A különböző funkciók, amikről itt szó van, egyre kisebb és kisebb (mind a fizikai képük, mind a társadalomban elfoglalt helyük szerint) csoportok részei, melyek újabb és újabb perspektívával is szolgálnak, amennyiben az alany ezen funkciókat képes beteljesíteni.

Amit ez alatt értek, azt egyszerűbb a „kisebbség” funkciójával definiálni. Ugyan a kisebbség kifejezés számunkra legtöbbször vagy etnikai vagy szexuális értelemben használt kifejezés, Deleuze-Guattari számára mégsem az identitás behatárolása alapján válik az egyed kisebbséggé, hanem annak jogai, lehetőségei, az általa elfoglalt terület mértéke alapján. Ugyan a könyveikben a fehér identitást, vagy a férfi identitást többségként definiálják, ez mégsem azért történik, mert statisztika szerint több lenne belőlük, hanem mert a hatalom, amit az ezen csoportokba tartozó egyének képviselnek, nagyobb, és ezáltal az e csoportokhoz tartozó egyének gyakrabban fognak az arboreszcens, fasiszta, szervezett pólushoz tartozni. A kisebbség és a többség tehát újfent visszavezet minket a két pólusunkhoz, ahol láthatjuk a hovatarozásukat tisztán. A többség még egy újabb oldala a hierarchikus és szervezett politikának, és látható is, miért, hiszen amennyiben az egyén több térrel, több joggal és privilégiummal rendelkezik, ezeknek megtartása és növelése csak természetes vágy. A kisebbség érdekesebb számunkra, hiszen ezt nem egy statikus identitásként, hanem inkább célként írják le, mely felé haladnia kell a szubjektumnak, hogy az képes legyen igazán radikális lenni.³⁰ A kisebb, kevesebb jogú, elnyomottabb csoportokból származnak azon ötletek, mely felszabadulásunk kulcsai lehetnek, legalábbis ezt a benyomást adják az erről szóló passzusai.³¹

Mostanra értünk végre arra a pontra, hogy a két pólust, azoknak funkcióit és különbségeit, összetűzéseiket, megértjük. Innentől tematikát kell adnunk a Deleuze-Guattari utáni írásoknak, és annak, ezek hogyan kapcsolódnak vissza, valamint konklúziójuk miben különbözik. Ehhez mindenekelőtt egy idézetet tartok kifejezőnek:

³⁰ Uo. 291-293.

³¹ Uo. 469-471.

„És ezért fölöttébb káros, ha némelyütt nem elégszenek meg a föld saját nyílásaival, hanem botor módon nagy lyukakat fúrnak bele: mert az efféle helyeken olyan dolgok tanulják meg a járást, amiknek minden törvény szerint csak csúszniuk volna szabad.”³²

A brit University of Warwick egyik volt tanára, Nick Land, a rövidéletű Kibernetikus Kultúra Kutatási Egység (Cybernetic Culture Research Unit, innentől röviden CCRU) tagja és *de facto* vezéregyénisége volt. A CCRU egyben foglalkozott a filozófiával, a drog- és zenekultúrával és Deleuze & Guattari teoretikus írásaival. Reza Negarestani, Sadie Plant, Mark Fisher és Kode9 mind fontos egyéniségek a CCRU történetében, mégis Land számunkra a legérdekesebb jelenleg, hisz az ő gondolatai már az esszé eleje óta összefüggésbe hozhatók a Kapitalizmus és Skizofréniáról adott értelmezéseimmel.

Land egyik ragadványneve, amelyet majdnem minden, a gondolkodását taglaló forrás használ, az „akcelerationizmus nagyapja”. Ennek a projektnek a gondolkodása, annak következményei, hatékonysága, használati útmutatója az, amivel foglalkoznunk kell az esszé maradékában. Ehhez kellett a rengeteg előzetes elemzés, melyeket Deleuze és Guattari munkássága kapcsán végeztünk, hogy értelmet és, akár, gyakorlati filozófiát faragjunk a skizofrén deterritorializáció programjából.

Az általam felhasznált könyv, a *Fanged Noumena* egy gyűjteményes kötet Land korai esszéiből, melyeket különféle újságokban, néhányat akár blogokon, publikált. Ezekben az esszéekben látható lassan, de biztosan, ahogy egyre erősebben elmozdul az egyetemen tanult, nyugati filozófiával szemben kritikus, de mégis kifejezetten földhözragadt korai gondolataitól Deleuze-Guattari rizomatikus gondolkodása felé. Amint ez a váltás bekövetkezik, egyre több általunk már tárgyalt koncepció jelenik meg az esszéiben, melyeket sokszor átértelmez, hogy azokat a saját gondolkodásában is képes legyen felhasználni. Néhány ilyen felhasználók abban, hogy az akcelerationizmust, mint gondolati ágat, értelmezhetővé tegyem. Rajtuk kívül óriási hatással van Land írására a 80' évek science-fiction irodalma, Georges Bataille filozofikusabb művei, valamint egy visszatérés Freudhoz, akit máshogy próbál értelmezni és felhasználni.

Szükséges újra beszélnünk a belső ellenállásról, a skizofrén tendenciáról a kortárs kapitalista államon belül. Mint azt korábban már említettük, ide főként a különféle társadalmi kísérletezést, normákat megtörő cselekedeteket soroljuk, legyen az művészeti, szexuális vagy akár pszichedelikus kísérletezés. A kérdés, ami marad, mivel már azt is feljegyeztük, hogy az

³² H.P. Lovecraft: *Az ünnep*. Ford. Kornya Zsolt. Interneten: https://hplovecraft.hu/index.php?page=library_etexts&id=34&lang=magyar (Utolsó letöltés: 2024-11-06).

ilyesfajta belső ellenállás átvette a külső, nomád ellenállás helyét, az, hogy ez végső megoldás lehet-e számunkra. Első sorban szeretném felvázolni Deleuze-Guattari gondolatait a belső ellenállásról, majd ellensúlyba helyezni vele Land gondolatait.

A korábban felvázoltak alapján láthatjuk azt, hogy a kísérletező, tehát a művész, droghasználó stb. feladata mindig megtalálni azt a norma ellen ható cselekvést, mellyel a leginkább képes magát deterritorializálni, tehát kivonni magát az Állam felette gyakorolt hatása alól³³, de ezzel egyetemben szó esik arról is, hogy mindezt nem lehet bármilyen felkészülés nélkül megcselekedni. A könyvek egyáltalán nem azt sugallják, hogy engedjünk el minden normát, és bármilyen mentőöv nélkül kezdjük el magunkat művészetbe, drogokba és szexualitásba ölni, amíg semmi nem marad, ami egy hierarchikus társadalom része lehetne. Deleuze és Guattari írásai szerint ez egy lassú, kimért procedúra, nem egyik napról a másikra folyik az ellenállás, és nem lehet sosem teljességében eltüntetni magunkat a rendszerből.³⁴ A szervek nélküli test koncepcióját több módon alkalmazzák, de végső soron mindig a potenciál lehetséges kiteljesedésének az engedése munkál benne. Tehát amennyiben a belső ellenállás célja nem a rendszer eltörlése, hanem a saját lényünk abból kivonása, és a mások hasonló útra terelése, akkor célunk csakis a szervek nélküli testté válás, ahogy azt írják is. Személyes célként ez mindössze annyit jelent, hogy az összes szerveződést, axiómát, törvényt, mely köti az emberi lényben lévő potenciált, lassan, részletekben felbontani, amíg nem marad más, csak az alapvetések, melyek szükségesek az élethez. Ezt tartják lehetségesnek kísérletezéssel.

Elengedhetetlen ebben a diskurzusban megemlíteni viszont, hogy miért kell lassúnak és kimértnek lennie az ilyen ellenállásnak. Két különböző kontextusban merül fel a *Thousand plateaus* lapjain a túlzott felgyorsulás, mindkettőnek hasonló véget jósolnak. A másikat is említenem kell majd, de első sorban csakis a személyes deterritorializáció felgyorsulása fontos. Még ugyanabban a fennsíkban írnak arról, hogy túlzásokba esni mindhárom korábban említett ágban, túl gyorsan és gátlások nélkül próbálni szervezetlen, tiszta és szabad testté válni, nem vezethet máshoz, mint egy sikertelen próbálkozáshoz, mely öngyilkossággént is funkcionál. A test megszűnik úgy működni, mint annak kéne, nem termeli tovább a vágyat, képtelen részt venni abban a procedúrában, amely életben tartja. Tehát, amennyiben a gyorsulás Deleuze-Guattari által felvázolt koncepcióját fogadjuk el, egyrészt, nem lehet minden egyes szerveződést elpusztítani, mindig kell hagyni egy alapot, amiből képesek vagyunk más területet teremteni magunknak, másrészt, nem vagyunk képesek mindezt túlzott sebességgel véghez vinni anélkül, hogy elátkoznánk magunkat és sikertelenné válnánk.

³³ Deleuze & Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 149-167.

³⁴ Uo. 161-163.

Land kommentárja ehhez a gondolatmenetről főként a kimenetelének átértékelésében áll, de az is egyértelmű, hogy másként látja a belső ellenállás lehetőségét. Visszatérnék egy rövid pillanatra az állattá-válás korábban említett koncepciójához, főként mivel Land gondolatai erről segítenek kontextusba helyezni vélekedéseit a művészetről mint ellenállásról. Land írásában két állati szerep jelenik meg, a farkas és a patkány szerepe. A legegyszerűbb csoportosítás, melyet ennek a két szerepnek tudnánk adni, a külső és belső ellenállás képviselője. A farkassá-válás, mint farkaszerű csoportosulás, melynek célja kívülről betörni, a hierarchia falait elpusztítani, ugyanaz a számunkra elavult nomád, amiről már beszéltünk³⁵, ám a belső ellenállás és a patkánnyá-válás enyhén más, mint azt Deleuze leírta. A patkányok szerepét Land hosszasan ecseteli, felhoz velük kapcsolatban egy idézetet is: „Minden más élőlény szemszögéből a patkány csillapíthatatlan nyűg és kártevő. Semmit nem mondhatunk a védelmében. Bárhol megél és bármit képes megenni.”³⁶ Olyan képet kapunk a patkányokról, mint azon kártevők, amelyek már eleve jelen vannak a házon belül, annak zugaiban és kis lyukaiban várnak és megállíthatatlanul szaporodnak. Ez a képünk a belső ellenállásról, melyben a ház az Államot magát képviseli, ámde az ellenállás nem egy önmagunkra irányuló megszabadulás itt már. Ugyan Deleuze-Guattari is említik a vírust, mégis Land az, aki sokkal messzebb megy abban, hogy a vírusterjesztést, mint az ellenállás képét mutassa fel. A patkányok vírushordozók, ez hosszas ecsetelésében világossá válik számunkra, valamint a vírus az, amely képes lebontani a szerveket és a test egészségét, mely jelen gondolatmenetünkben a hierarchikus beállítás, a szerveződés maga. Tehát a belső ellenállás nem a saját magunk kiszabadítása, a termelés és vágyakozás szabad praktikuma, hanem a művészetünkön, norma áthágásainkon keresztül belülről a rendszer szabályainak elrohasztása.³⁷

Mit értünk a szabályok elrohasztása alatt, vagy akár a vírus terjedése alatt? Ahogy azt már sok korábbi filozófus megjegyezte, a művészek, írók és filozófusok feladata, valami újat letenni az asztalra, egy végtelenül nemes cél, de megjegyezhetjük azt is, hogy az a valami új képes arra is, hogy betolakodóként működjék, hogy az előttünk álló falak rései között mozogjon, a kreativitás megszűnik egyszerű önkifejezési forma lenni. „Amennyiben vannak olyan helyek, ahová tiltott mennünk, az igazából azért tiltott, mert elérhetőek, vagy elérhetnek minket. Végző soron a költészet betolakodás, nem pedig önkifejezés, az elhamvadás

³⁵ Land: „Spirit and Teeth”, in: *Fanged Noumena*. 179-189.

³⁶ Hans Zinsser: *Rats, Lice and History*. Boston, Bantam Books, 1965. 150-151. (saját fordításom)

³⁷ Land: „Spirit and Teeth”, in: *Fanged Noumena*. 190-201.

pályája.”³⁸ Írja Land, melyhez hozzáteszi később Bataille szavait is: „A költészet az ismertből vezet az ismeretlenbe.”³⁹ Az ismeretlen, melyet a *Fanged Noumena* különböző esszéiben sokszor a 0 reprezentál, egyet jelent az emberi elme számára minden mással, melyről nem képes semmilyen képzetet formálni. Az ismeretlen mint a semmi, mint a halál, mint valami, ami túlmegy mindenben, ami az értelem számára kifejezhető. „Az ismeretlen [...] nem különül a semmitől bármi által, amelyet a diskurzus szóba önthet.”⁴⁰

A 0, mely számunkra nem más, mint a semmi, nem egy végpont, legalábbis nem a tradicionális értelemben. Amennyiben a célunk az, hogy deterritorializáljunk, akár az egyes, akár az általános rendszerére vonatkoztatva, mennyiben kell változnia azoknak az értékeknek, amelyekkel élünk? Miért tartja mindhárom író olyan fontosnak Artaud, Burroughs, Trakl, vagy más általuk skizofrénként számontartott kreatívok műveit? Miért olyan fontos az érthető, követhető narratívákon és témákon kívül mozgó fikció a kísérletezés témájában?

A semmiből, a tudattalanból hozott eszméink, melyeket művészetben keresztül adunk át, éppen olyanok, mint az Artaud által felidézett pestis, melyre szükségünk van, amely képes a kapitalizmus rendszerének destabilizálására, amely előhozhat számunkra olyan koncepciókat, olyan elemeket, melyekkel egy alapvető, emberi, korlátolt szemszögből nem tudtunk volna foglalkozni. Nem véletlen Challenger professzor megjelenése Deleuze-Guattari írásában⁴¹, vagy Land vadul színes és nehézkesen követhető fikciói későbbi esszéiben.⁴² Ők maguk is, még a filozófiai írások kontextusában is, próbálják valamilyen módon átadni a fikciós környezet, a művészet, az elképzelt, de meg nem ismert fontosságát a normatívnak ellenálló cselekedeteinkhez. Ezek a részletek ugyanazt a színes, valóságtól teljességgel elrugaszkodott szürrealizmust közvetítik, mint azok a művészek, akikre skizofrén forradalmárként referál a két író.

Viszont, még ha képesek is vagyunk elfogadni mindezt faktumként, Land akcelerationista törekvései sokkal tovább haladnak az egyszerű belső ellenállásnál, tehát szükséges tovább tárgyalnunk, hogy mi az, ami arra kényszerít minket, hogy mind a Deleuze-Guattari, mind a Land által felvázolt belső ellenállásnál tovább haladjunk. Land írásában már korán megjelenik mind a 'Kapital metropolisz', mind a 'Humán Biztonsági Rendszer'⁴³, mint

³⁸ Land: „Shamanic Nietzsche”, in: *Fanged Noumena*. 213-214. (saját fordításom)

³⁹ Georges Bataille: *Oeuvres Complètes*, 12 kötet. Párizs, Éditions Gallimard, 1970-1988. V. kötet, 157. (saját fordításom)

⁴⁰ Uo. 133.

⁴¹ Deleuze & Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 73-74.

⁴² Land: „CyberGothic”, in: *Fanged Noumena*. 346-348.

⁴³ Land: „Kant, Capital and the Prohibition of Incest: A Polemical Introduction to the Configuration of Philosophy and Modernity”, in: *Fanged Noumena*. 57.

alternatív kifejezések a már 80' évek végén érződő, azóta is parazitaként mutálódó politikai szövetre. A fasizmus említése sem volt véletlen korábban, mint ahogy az elfogásé sem. A kapitalizmus korunkban az a gazdasági rendszer, melynek működése, funkciója, definiálja az események folyását a világban. A Tőke testéről már ejtettünk szót, és azt is leírtuk, hogy az megszűnik területre limitált államforma lenni, mint előtte a területiális vagy feudális államforma. A Nyugat mint egy középpont létezik a világunkban (korábban Nyugat-Európa, jelenleg az Egyesült Államok), mely köré szerveződik a világ termelési és gazdasági folyásának útja, valamint az államok strukturális berendezkedése a kapitalista világgazdaság köré épül, tehát ez a gazdaság teljhatalommal rendelkezik még a kapitalizmust propagáló centrális államok ellen megjelenő szocialista és kommunista berendezkedések felett is. A piac teljhatalmát azzal oldanánk fel, hogy megvonjuk a világtól a piacot, de ez egy összeomláshoz vezetne. Erről később még többet. A fasizmus említése, amennyiben mindez a humanista, kollektív emberi autonómia sértéseként felróható szisztematikus jogcsorbítás és panoptizmus nem volna elég, azért releváns, és azért az elfogás apparátusa mellé illő gondolat, mert a fasizmus maga a territorializáció elhatalmasodása, a náció primátusának, a többség hatalmának és egyedüli létjogosultságának, a többség saját magunkkal való asszociációjának jelenléte a népben, ahogy azt korábban felvázoltuk. Azok az ideológiai katasztrófák, melyekkel a letűnt század küzdött, új életre leltek a világunkat körülölelő Humán Biztonsági Rendszerben. A múlt század fasisztáiból egyszerű rendőrök lettek az Első Világban, akik dolga a rend, a béke, a sztrátumok fenntartása, a hierarchia fájának locsolása, nézeteik ugyanúgy asszimilálódtak a korunk világrendjébe, mint előtte az Állam maga. Ebből levonhatjuk azt az egyszerű következtetést, hogy az elfogás nem mindössze különféle világi funkciók, hanem akár ideológiai funkciók átfordítása a kapitalista Állam hasznára.

Viszont, mielőtt összekevernénk a szintiszta, korunk előtti fasiszta államformációt a kortárs világrend neoliberais-kapitalista kormányzásával, melyben csakis elemként jelenik meg a fasiszta és totalitárius rendszerek axiómája, beszélünk kell magáról a neoliberais rendszerről is. Legalábbis azokról az elemekről, melyek beleférnek a vizsgálódásunk kereteibe. Ezzel kapcsolatban érdemes felhozni Land egyik tanítványát, a Biztonsági Rendszer nagy tudósát, Mark Fishert. A kapitalista realizmus rendszere ugyan csak inspirációt merít Land, Deleuze és Guattari írásaiból, nem egyenes ágon követi őket, mégis segíthet abban, hogy a jelenlegi világrend problémáiról képesek legyünk tisztán beszélni.

Az antikapitalizmus rendszerezett, szervezett, organizmusként működő implementációi, melyek saját arboreszcens berendezkedéseikkel rendelkeznek, mint mondtuk korábban, izomorf struktúrák magával a kapitalista-neoliberais állammal, de mit lehet

mondani az államon belül megjelenő antikapitalizmusról, legyen az retorikus vagy proaktív? Fisher saját szavaiban: „a kapitalista realizmustól távol áll, hogy kizárja az ellene irányuló kritikát, mi több, [...] az antikapitalizmus széles körben elterjedt a kapitalizmuson belül. A hollywoodi filmekben felbukkanó gonosz időről időre a „gonosz nagyvállalat” alakjában lép színre, ez a gesztusértékű antikapitalizmus azonban inkább táplálja, mint támadja a kapitalista realizmust.”⁴⁴ Amit ebből következtetésként levonhatunk, az két részre oszlik. Első sorban, ami a posztmodern kor átlagemberének már egyáltalán nem újdonság, az aktivizmus, az ideológiai opposíció, tehát az antikapitalizmus összes próbálkozása, alapvetően mostanra már a kibertérben, elvontan mutatkozik meg, fikció logikájában, absztrahálva. Ezt a gondolatot viszont szeretném kibontani. A kibertér alatt azt a valóstól elváló létező teret érti Land, amelyet a korunk embere számára az internet, az interkonnektivitás netovábbja, képvisel. Amit csakis fizikai létezőként élünk meg, azt a „hústér” nevével fémjelezi, míg minden ettől elkülönülő az általa gyakran használt kibernetika kifejezés része lesz. Ezt azért fontos megjegyeznünk, mert a korunk antikapitalizmusa már teljességgel elkülöníthetetlen az internettől és a kibernetikától, minden szerveződés valamilyen módon kapcsolódik hozzá, valamint a belső ellenállás különböző formáiban elengedhetetlen emberi kapcsolat is ezen a téren keresztül esik meg. Másodsorban viszont, amennyiben ebben a térben megmutatkozik az antikapitalizmus, azonnal képes azt bekebelezni a kapitalista rendszer, teljes egészében. A kibertér fölött ugyanúgy létezik a megfigyelés, mely ugyan a színtiszta, kifejezett kritikát képtelen cenzúrázni vagy eltüntetni, nincs is arra szüksége. Hatalmasabbá teszi a kapitalizmust még saját kritikája is, amennyiben képes azt átkonvertálni pénzzé, a tőkefolyamba helyezni. Erre utal itt a „gonosz nagyvállalat” alakja, a rendszer tisztában van, megfigyelésen keresztül, a nép vágyaival, tisztában van az antikapitalista retorika jelenlétével és annak fontosságával, tehát megadja és engedi megadni ezeknek a gondolatoknak is a teret. Amennyiben ezt a teret a saját határain belül adja meg, semmi produktív nem válhat ki belőle, az eszmetermelésen kívül teljesen megszűnik az antikapitalizmus értéke és értelme, mégis azzal áltatta a rendszer a népet, hogy megosztották idealista képzeleteiket, és ráadásul produktum formájába kerültek ezek a képzetek, maga a produktum által antagonistaként beállított nagycég birtokában.

A neoliberális, popkultúra-alapú információs diktatúra, maga a Humán Biztonsági Rendszer, szükségtelenné teszi a totalitárius elnyomás általában vett eszköztárát, a félelemkeltést, a cenzúrát, a hatalom magamutogatását, hiszen amennyiben elhitetik a néppel,

⁴⁴ Mark Fisher: *Kapitalista realizmus: Nincs alternatíva?* Ford. Tillmann Ármin & Zemlényi-Kovács Barnabás. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020, 30.

hogy létjogosultsága nem csorbul, hogy van joga felszólalni, nem cenzúrázzák azt, amit mond, csak megoldják, hogy lényegisége és veszélye számukra eltűnjék, nem kell vele foglalkozniuk.

Viszont mindez magában hordozza azt az implikációt, amelyet Land burkoltan, Fisher már célzottan, műve címében is feltesz kérdésként: „Nincs alternatíva?” Hiszen eljutottunk arra a pontra, hogy a négy írónk gondolatmenetét követve ráésmélhetünk arra, hogy nincs lehetőségünk a külső, nomádszerű ellenállásra, és nincs értelme a belső, skizofrén ellenállásnak, hiszen egyiknek sincs hatása az arboreszcens struktúra ellen. A külső megszűnik számára, hisz azt bekebelezi, a belső pedig már a határain belül, a saját ereje gyarapítására hasznosítható. Eltűnik ezzel talán a Deleuze-Guattari által adott alternatív belső ellenállás, az önmagunk felszabadítása, hiszen kivonhatjuk magunkat ugyan az általunk észrevett normák alól szép lassan, de mégsem bízhatunk érzékeinkben ezekkel kapcsolatban feltétlen. Jean Baudrillard, akinek sok írása szintén óriási hatással volt a CCRU szerzőire, több említést is tesz a körülöttünk áramló média özönvizének a szimulációs és manipulatív hatásáról. Magunk kifejezése, az általunk megszegett normák szabályszerűsége, a művészetünk vagy transzgresszív cselekedeteink hatása ugyanannyira lehet a kibertér látszata, mint valós, nem bízhatunk a rendszerből való kitörésünk individuális sikerében sem, főleg amennyiben észben tartjuk azt is, hogy Deleuze-Guattari gondolkodásában a személy sosem egyes, mindig úgy definiálandó, mint a csoport vagy társadalom része. Tehát az individuális, politikailag informált kreatív cselekedetünk sosem ténylegesen individuális, nem igazán a saját magunk felszabadítására szolgál, mint a csoportunk számára egy példaértékű cselekedetként. Amennyiben viszont az ilyesfajta politikai cselekedetet felszámolja az, hogy a kapitalista rendszer határain belül történik, és az semlegesíti az alkotó és normát áthágó cselekvés bármilyen forradalmi kihatását, sem magunkat, sem a csoportunkat nem helyezzük bármivel előrébb.⁴⁵

Viszont, amennyiben gondolatmenetünk eljut arra a pontra, hogy el kell gondolkodnunk azon, hogy mindaz, amit eddig forradalmi cselekvésként és a rendszer megtöréseként említettünk, teljességgel fölösleges lehet, meg kell kérdeznünk, mit javasol a CCRU, és főként Land, kézzelfogható alternatívaként. Így jutunk el az akceleracionizmushoz, melynek megértéséhez minden korábban említett koncepció hasznos lehet. Land esszéiben ugyan még ez a kifejezés nem jelent meg, hanem több évtizeddel később ragasztották az ő és őt követő filozófusok gondolkodására, mégsem véletlen, több okból. A sebesség, mint minden

⁴⁵ Jean Baudrillard: *Fatal Strategies*. Transl. by Philippe Beitchman & W. G. J. Niesluchowski, Los Angeles, Semiotext(e), 2007, 115-118.

változás és evolúció folyamatában feljegyezhető fontos tényező, és a végtelenül folytatódó felgyorsulás már Deleuze-Guattari előtt is megjelent több, a minket foglalkoztató négy íróra nagy hatással lévő gondolkodó írásaiban. Sőt, az *Anti-Oedipus* lapjain van is egy passzus, mely óriási hatással volt Land gondolkodására, és keze volt abban, hogy elvetette a *Thousand plateaus* által számára túlságosan is humanista és elővigyázatos gondolkodást a deterritorializációról.⁴⁶ „De melyik a forradalmi út? Van egyáltalán? [...] talán az, hogy az ellenkező irányba induljunk? Hogy menjünk még tovább, mármint, a piac mozgásában, a dekódolás és deterritorializáció irányába? [...] Nem visszahőkölni a folyamattól, hanem messzebb menni, „felgyorsítani a folyamatot,” ahogy azt Nietzsche mondta: ilyen téren az igazság az, hogy még semmit sem láttunk.”⁴⁷ Amit demonstrálni próbálok ezzel az idézettel, nem az, hogy ne lenne Land írása unikális, hiszen végső soron nem véletlen, hogy az akcelerationizmus teoretikus alapjának hívjuk az esszéit, sokkal inkább azt, hogy nem alaptalan az írása a témában. Ő maga is visszanyúl az ötleteinek megalapozásához Deleuze-Guattari felé, akik szintén, még ebben az idézetben is, referáltak Nietzsche hasonló gondolataira. De mit értünk a gyorsulás alatt?

Ahogy azt korábban említettem, Deleuze-Guattari írásaiban a rizomatikus gondolkodás és az arboreszcens gondolkodás leképezése pontokként és vonalakként rásegíthet minket arra, hogy a rizomatikus gondolatot sebességként lássuk. Nincs eleje vagy végpontja, szintiszta sebesség, melyben a tényleges változás az, hogy a sebesség gyorsul az útján, s amennyiben esetleg ennek az ellenkezőjét tenné, mint azt a reakciós és konzervatív politikai nézetekben látják, a *status quo* fenntartásához vezetne. Tehát a változást azzal lehet elhozni, hogy a folyamatot gyorsítjuk. Az akcelerationizmusnak több különböző értelmezése van, melyek közül néhány direkt kihegyezi magát a korszellem politikájára, ám Land eredeti értelmezése (melynek mára a u/acc, azaz unaffiliated accelerationism, pártatlan gyorsulás nevet adták) magának az emberi környezetnek egy felgyorsítása. Szeretném megpróbálni a saját értelmezésemet taglalni.

Land többször is antihumanistaként referál a Bataille-től merített gondolataira, melyek óriási hatással vannak a későbbi esszéire és szerintem a pártatlan gyorsulásra, mint antikapitalista gondolkodásra is. Amennyiben a politika szélső-bal vagy szélső-jobb oldalán próbáljuk meg értelmezni a felgyorsulást, elveszünk tőle a potenciált, hogy az elérje a tényleges célját, ami a rendszernek a teljhatalmát pusztítaná el. Ezalatt azt értem, hogy a felgyorsulást, a saját önpusztítását már egyébként is elvégzi a kapitalizmus, erre már Deleuze-

⁴⁶ Land: „Circuitries”, in: *Fanged Noumena*. 296.

⁴⁷ Deleuze & Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 239-240.

Guattari is utaltak, amikor úgy írták le a kapitalizmust, mint egy óriási gépezet, mely egyszerre folyamatosan deterritorializál is és reterritorializál, de pont olyan egyensúlyban, hogy hatalmát növelje, és ne omoljon össze saját működése alatt.⁴⁸ Viszont a kapitalista Állam, mint az általunk felvázolt Állam koncepciójának kiteljesedése, az emberek által teremthető leghatalmasabb formája a szervezett hierarchiának, nem más ennél, nem más, mint az emberi szerveződés leghatalmasabb formája. Az antihumanizmus az akceleracionizmuson belül pont erre hivatott választ adni. Amennyiben a kapitalizmus mindent felörlő és folyamatosan egyre fejlődő tendenciáit képesek volnánk politikai cselekedeten keresztül olyan gyorsaságra emelni, hogy maga az emberi lét váljék fölössé, azzal a kapitalizmus maga is fölössé válna, hiszen kötött az emberi léthez, mint egy afelett uralkodó rendszer. Az akceleracionizmus, mint a humanista, antropocentrikus gondolkodás önjelölt antagonistája, ezt próbálja meg elérni, azzal, hogy a technológiát, az interkonnektivitást, a kibernetikát egy olyan szintre gyorsítja, hogy azok túlszárnyalják az embert és annak kapacitását, mind uralomban, mind gondolkodásban.⁴⁹

Két absztrakt példával szolgálnék ennek az embertelen, mégsem nihilista gondolatnak a demonstrációjára. Az egyik Land saját írásából, a másik a sajátom. Kezdjük a másodikkal, hiszen mégiscsak illőbb volna Land saját gondolatmenetével zárni a dolgozatot. Amire saját példaként gondolok itt, nem más, mint a Lovecraft idézet, melyet a dolgozat közepére, elválasztó vonalként biggyesztettem. A kozmikus horror műfajában legismertebb író nem véletlen választás, ennek a műfajnak az esztétikai és narratív eszközei is ugyanúgy nagy hatással voltak Landre. Hadd magyarázzam el: a kozmikus horror legegyszerűbb leírása valamilyen módon mindig lekerekíthető az ismeretlentől való félelem témájára. Majdnem minden horribilis dolog Lovecraft írásában csak ködbe burkolt vagy elmesélt módon jelenik meg, sosem tárja fel magát, és ez az ismeretlen és érthetetlen dolgokkal való találkozás készíti karaktereit az örület felé való zuhanásba. Innen talán már látható, miért jó téma ez számunkra, hiszen benne van több dolog is, mellyel már foglalkozunk. Beszéltünk az abszolút 0-ról, mint az ismeretlen és egyben a halál leképezése⁵⁰, valamint ennek fontosságáról, mint a művészetek célja. De a halál végső soron az akceleracionizmus végcélja is, nem úgy, mint öngyilkosság, vagy mint nihilista rezignáció, hanem mint az abszolút 0 elérése, és azon keresztül új, számunkra ismeretlen területek felnyitása. Amennyiben elfogadjuk, hogy ez a számunkra teljességgel ismeretlen tér, melyet a Lovecraft-mű félelmetes módon fejez ki, az

⁴⁸ Deleuze & Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 32-34.

⁴⁹ Land: „Circuitries”, in: *Fanged Noumena*. 297-300.

⁵⁰ Deleuze & Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 329.

akcelacionizmus célját képviseli, megpróbálhatjuk ezt is egyfajta leképezésként látni. Lyukakat fúrni a földbe, ahol annak saját nyílásainak elégnek kéne, hogy legyenek, ez is egy példaértékű kép a folyamat végtelen felgyorsításáról, hiszen nem más ez, mint a természetesnek való ellenszegülés, magának az emberinek való ellenszegülés, azért, hogy talán valami újban békét lelhessünk. A másik kép, azon dolgok, melyeknek csak csúszniuk volna szabad, mégis járnak, ez nem más, mint az új kor, melyet az akcelacionizmus az emberek kora helyébe indítana. Lesz valami, a kibernetikán és a gyorsaságon keresztül, mely helyettesítheti végre az ember primátusát, mint a gondolkodó világvezető, és ezáltal egy teljesen új kort teremt az ember próbálkozásain keresztül, így pusztítva el azt a stagnáló helyzetet, melyet a kapitalizmus mindent felemészítő természete hoz.

A másik példa Land saját egyik ikonikus passzusa, mellyel a *Fanged Noumena* maga is indít, ám az eredete pont az esszé, mely számomra talán a legjobban indikálja a történelem azon pillanatát, ahol az akcelacionista gondolkodás végre teljes gondolati ágként jelent meg. Ez az esszé a Meltdown, mely Land talán legismertebb írása, és az idézet így szól: „Az első pálya, avagy világ-tér, egy antropomorfként összetett, főként látásra konfigurált, mértéktelenül több-vágatú valóság rendszer, amely nagy sebességgel elavul. [...] Ami játszik rajtad, vajon eljut a második pályára?”⁵¹ Ezoterikus, furcsa írása talán pont ezekért a minőségeiért annyira hatásos. Ugyanazt a képet kapjuk, amit már én is megpróbáltam taglalni, egy olyan mozdulatot, mely lehetővé tenné, hogy továbblépjén bármi is, ami megmarad, egy általunk ismeretlen térbe, ezzel felszabadítva a világot a saját béklyóiból. Mindezt egy videójáték képében kapjuk meg, nem véletlen az első és második pálya, hiszen a játékok is képesek teljesen átlényegülni az egyik pályáról a másikra, amely addig teljességgel ismeretlen és váratlan marad a játékos számára, míg az meg nem tapasztalja. Természetesen benne van valahol az a gyakori kép is, az őt inspiráló filozófiából, hogy a világot, mint egy óriási szimulációt lássa, melynek mi csak elenyésző részei vagyunk⁵², de ez nem a mi jelenlegi témánk. Az idézet tényleg csak magára az akcelacionizmus gondolkodására utal. A világ, mint kapitalizmus által uralt tér, főleg amennyiben felgyorsítjuk, elavul, megszűnik értelemmel rendelkezni, és mivel ez a rendszer a tökéletesítése az embert folyamatosan markába szorító Államnak is, az is megszűnik vele együtt. Amennyiben együtt hal szörnyhalált ez a kettő, valami újnak kell a helyébe érkeznie, melynek köze ugyan már nem lesz az emberi rációhoz és identitáshoz, tehát egyértelműen ezek szemszögéből képtelenek is

⁵¹ Land: „Meltdown”, in: *Fanged Noumena*. 456.

⁵² Baudrillard: *Fatal Strategies*. 27-28.

vagyunk spekulálni erről, mégis elhozza a végét az emberi létet leginkább eltárgyasító és értelmetlenítő rendszernek.

Land nem más, mint a Humán Biztonsági Rendszer, sőt, mint az emberiség, ellenfele. Amennyiben így látjuk őt és gondolatait, természetesen eltántorító, sőt, úgy hathat, mint egy informálatlan és nagy képzelettel rendelkező fiatal gondolatai a világról, de szerintem mégsem egy sötét, komor és nihilista világkép ez, hanem egy kiút keresése egy olyan kérdésből, melyre nincsen racionális válasz. Az akceleracionizmus elfogadja, hogy sem belülről, sem kívülről nem vagyunk képesek ellenállni a minket körülvevő rendszernek, de nem engedi, hogy ez elapassza bizakodását. Ahelyett, hogy minden korábbi filozófussal együtt feladná a végtelen gyorsulás felé indított törekvéseit, Land azt vallja, ez a gondolat válik majd a megmentőjévé az életnek, még ha nem is mi leszünk azok, akik a jövő életét élni fogják.

Irodalomjegyzék

Artaud, Antonin: *To Have Done with the Judgment of God*. Transl. by Clayton Eshleman.

Interneten: <https://www.surrealism-plays.com/Artaud.html> (Utolsó letöltés: 2024-11-04).

Bataille, Georges: *Oeuvres Complètes*, 12 kötet. Párizs, Éditions Gallimard, 1970-1988. V. kötet

Baudrillard, Jean: *Fatal Strategies*. Transl. by Philippe Beitchman & W. G. J. Niesluchowski, Los Angeles, Semiotext(e), 2007.

Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *Anti-Oedipus: Capitalism & Schizophrenia*. Transl. by Robert Hurley, Mark Seem & Helen R. Lane. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2000.

Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Transl. by Brian Massumi. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2005.

Fisher, Mark: *Kapitalista realizmus: Nincs alternatíva?* Ford. Tillmann Ármin & Zemlényi-Kovács Barnabás. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020.

Land, Nick: „Circuitries”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012. 289-318.

Land, Nick: „CyberGothic”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012. 345-374.

Land, Nick: „Kant, Capital and the Prohibition of Incest: A Polemical Introduction to the Configuration of Philosophy and Modernity”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012. 55-80.

Land, Nick: „Making it with Death: Remarks on Thanatos and Desiring-Production”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012. 261-287.

Land, Nick: „Meltdown”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012. 441-459.

Land, Nick: „Shamanic Nietzsche”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012. 203-228.

Land, Nick: „Spirit and Teeth”, in: Robin Mackay & Ray Brassier: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*. New York, Urbanomic–Sequence, 2012. 175-201.

Lovecraft, Howard Phillips: *Az ünnep*. Ford. Kornya Zsolt. Interneten:

https://hplovecraft.hu/index.php?page=library_etexts&id=34&lang=magyar (Utolsó
letöltés: 2024-11-06).

Zinsser, Hans: *Rats, Lice and History*. Boston, Bantam Books, 1965.